

Posudek oponenta disertační práce Alexeje Sevruka

“Literární suržyk: obrysy literární vícejazyčnosti”

předkládané v roce 2018 na

Filozofické fakultě UK v Praze, Ústav východoevropských studií, Filologie – Slovanské literatury

Oponent: prof. dr hab. Bogusław Bakula, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polsko

I. Stručná charakteristika práce

Práce se týká tzv. literárního suržyku (umělecké verze ukrajinsko-ruského jazykového subkódu) v současné ukrajinské próze. Termín uvedl do diskursu ukrajinský kritik Taras Koznarski pro účely popisu jevu jazykové stylizace, která má učinit reálnější řeč literárních postav. Užití literárního suržyku můžeme chápat jako projev snahy současných spisovatelů dosáhnout autenticity literárního sdělení a navázat kontakt s početnými čtenáři na Ukrajině, kteří se nacházejí mimo sféru působení nejnovější ukrajinské literatury. Autor nejprve představuje jev hovorového suržyku ve společenském životě a každodenní kultuře Ukrajiny. Poukazuje také na sociální a teritoriální rozdíly suržyku na Ukrajině. Píše rovněž o analogických jevech, jako jsou např. *trasjanka* v Bělorusku nebo ukrajinsko-polské dialekty pohraničí. Následně představuje suržyk v perspektivě lingvistických výzkumů na Ukrajině, v Polsku a Německu. Prezentuje také historický náčrt vývoje tohoto jazykového jevu od 17. století až do současnosti, a to se zvláštním zohledněním koloniálního i postkoloniálního statusu ukrajinské kultury. Následně odlišuje jev literárního suržyku na primární a sekundární úrovni literárního díla jako vytvořené, tedy umělecky modifikované verze obecné jazykové komunikace. Autor práce využívá k bližší charakteristice literárního suržyku koncepcie pražského jazykovědce Petra Mareše. Odlišuje literární suržyk v dílech J. Andruchovyče, O. Zabužkové, T. Malarčukové, E. Kononenkové, S. Žadana, J. Brynycha. Podle autorova názoru je suržyk v literatuře využíván jako způsob hodnocení literární postavy (zejména v negativním pojetí). V intenci ukrajinských autorů představuje využívání suržyku kritérium, které rozhoduje o horší nebo lepší (uvědomělejší) ukrajinské identitě a národním povědomí literární postavy. Pomocí suržyku nám spisovatelé představují intelektuální, sociální a národní rozdíly na Ukrajině. Spisovatelé prostřednictvím suržyku také definují politickou a kulturní situaci na Ukrajině. Autor doktorské práce poukazuje na symptomy existence jiných forem suržyku, zejména spojených s polským jazykem a kulturou a také literaturou (H. Sienkiewicz). Hlavní pozornost je však obrácena k jazykotvorným ukrajinsko-ruským vztahům.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Práce Mgr. Alexeje Sevruka je důležitou studií existence a fungování suržyku v českých slavistických výzkumech. Před několika lety byla na UK obhájena srovnávací práce Inny

Kalitové o *trasjanje* a *suržyku* ve specificky jazykovědném pojetí. A. Sevruc se připojuje k mezinárodní skupině badatelů, která se zabývá existencí suržyku jako fenoménu ve sféře jazyka a společenského života, avšak především v literatuře. Je jedním z nemnoha autorů zkumajících samostatně jev tzv. literárního suržyku. Z tohoto pohledu je práce důležitým přínosem v oblasti existujícího stavu výzkumu. Přináší dobře uchopený historický obraz jazykového jevu. Práce je slabší v oblasti literárněvědné analýzy, jelikož její autor užívá hlavně sociolingvistický instrumentář, proto se omezil především na přijatou jazykovědnou koncepci P. Mareše, jejíž rámec v podstatě nepřekročil. Na závěr práce se sice snaží tento rámec opatrně překročit, ale nepřináší radikálně nový pohled na jev a úlohu literárního suržyku jako uměleckého a estetického jevu. Avšak to, co je třeba podtrhnout, je odvážné a potřebné spojení metod jazykovědných (z oblasti sociolingvistiky) a literárněvědných (analýza umělecké funkce literárního suržyku v díle); to představuje hodnotu samu o sobě. Autor ukázal velké možnosti ve sféře interdisciplinárních výzkumů. Z tohoto hlediska můžeme práci na půdě ukrajinistiky označit za průkopnickou. Vezmeme-li v úvahu všechny aspekty, můžeme práci A. Sevruka ocenit pozitivně.

Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

1. Struktura, argumentace

Struktura práce, argumentace, představení výzkumných činností jsou obecně vzato bez výhrad. Myšlenkový postup je dobře komentovaný, autor práce představuje svůj postup jasným způsobem a dosažené výsledky vyplývají z přijatých předpokladů. Práce logicky směřuje ve vytyčeném směru. Jinou záležitostí je úroveň poznání, která byla v práci dosažena. Ta se zásadně pohybuje v rámci dosaženého stavu výzkumu. (Viz bod 4.)

2. Formální úroveň práce

Práce z hlediska formálního aspektu neobsahuje větší chyby a nedostatky. Objevují se drobné jazykové chyby, které se týkají psaní cizích jmen. Je „Skowroń“, má být „Skowron“ (na s. 16). Je „Edwarda Sahida“, má být „Edwarda Saida“ (na s. 17). Autor píše nesprávně „Univerzita Jagellonskeho“ (s. 27), má být „Jagellonská univerzita“.

Práce s prameny či s materiálem

Autor shromáždil nejdůležitější vědecké práce týkající se suržyku, které se objevily na Ukrajině, v Polsku, Německu a Česku. Popisným způsobem představil obsah hlavních pramenů. Nevedl diskusi s autory, kteří formulovali provokativní nebo kontroverzní teze, jako např. T. Hundorová v otázce postmoderního charakteru suržyku. Za nedostatek v diskusi bychom mohli považovat autorovo opomenutí politologicko-kulturologické práce M. Rjabčuka (např. „Dvi Ukrajiny“), který ve svých knihách výrazně formuloval tezi o radikálním rozdělení Ukrajiny s ohledem na jazykové kritérium a procesy kreolizace, když v té samé práci není opomenuta kniha O. Hnatiukové „Rozloučení s impériem“ se stejně výrazným politologicko-kulturologickým charakterem. Schází zohlednění nevelkých prací vzdělávacího charakteru, jako např. „Anti-suržyk“ ještě z 90. let 20. století (1994), kdy tento problém ještě nebyl ve vědeckých pracích dobře zpracovaný. Popisný přístup přijatý v koncepci této práce není však zásadní chybou.

Určité slabší momenty jsou patrné ve vztahu ke srovnávacímu materiálu. Mgr. Sevruc např.

uvádí, podle mého názoru chybně, příklady z polské literatury. Jazyk zvolených ukrajinských postav v románu „Ohněm a mečem“ H. Sienkiewicze žádným způsobem nepřipomíná suržyk. Je to spíše stylizace, jejíž kořeny vidíme v polských dílech ze 17. a 18. století. Obsahovaly sice hodně ruských prvků, ale to byla psaná (literární) polština. Vhodné není ani uvedení „Austerie“ Juliana Strykowskiho, protože jenom jedna postava v tomto románu v nevelké míře používá ukrajinštinu, spíše jde o venkovské západoukrajinské nářečí, nikoli suržyk, který přišel z východu. Jazyk postav v uvedených dílech má plnit a plní úlohu činitele, který zvyšuje atraktivitu a autentičnost, ale určitě není vědomým instrumentem ponížování ukrajinské kultury a národa, jak se domnívá autor práce. Na tomto příkladu je vidět, že tendenčnost a stigmatizování uživatelů suržyku v dnešních ukrajinských románech se nemíjí s vědomím jeho mladého badatele. Pokud jde o 20. století, autor by měl aspoň jmenovat románovou trilogii Józefa Łobodowského odehrávající se v Rusku a na Ukrajině. V práci neuvedené, avšak hodnotné z jazykového hlediska, „ukrajinské“ romány Andrzeje Chciuka („Atlantida. Opowieść o Księstwie Wielkiego Bałaku“ [Atlantida. Vyprávění o Knížectví Velkého Balaku]) a Włodzimierze Odojewského obsahují literární variace na téma smíšeného polsko-ukrajinského jazyka. Vytvářejí úplně jiný obraz Ukrajiny, než je ten, který nabízí A. Sevruc. Jazyk těchto děl, zejména mluva postav Ukrajinců, je přirozeným kódem lidí pohraničí kultur. Zvyšuje atraktivitu díla, činí je hodnotným, avšak nestigmatizuje. U Chciuka je to polsko-ukrajinské městské nářečí Drohobyče, nazývané uživateli „balakem“, zatímco u Odojewského máme co do činění se stylizací smíšeného polsko-ukrajinsko-ruského jazyka, což může připomínat suržyk, ale jeho geneze je jiná. Jde o jazyk kulturního a sociálního pohraničí, s nímž se nikde jinde nesetkáme, neboť je lokální. Podobným směrem se vydal v práci málo zohledněný současný lvovský spisovatel Jurij Vynnyčuk, jenž se odvolával na tradici lvovského „balaku“, popularizovaného lvovskými Poláky už v meziválečném období. Téměř každý dotek problematiky spojené s Polskem má za následek menší nebo větší chyby, jako je např. nepravdivá věta o zákazu ukrajinského vzdělávání v meziválečném období. Tento názor má sovětský rodokmen, ale dodnes je s oblibou opakován v ukrajinských pracích a jak je vidět, tak i mimo Ukrajinu.

Je třeba dodat, že současná běloruská próza, např. díla vitebského prozaika a básníka Alesie Arkuše, obsahují aluze na *trasjanku*, avšak její uživatelé nejsou stigmatizováni tak, jako je tomu v ukrajinské próze. O tom se však autor nemohl zmínit, protože využívá pouze všeobecná zpracování.

Otázkou do diskuse je, zda jazykové jevy, které jsou výsledkem koexistence v oblasti široce chápaného pohraničí kultur, můžeme srovnávat se suržykem, jemuž Mgr. Sevruc, v závislosti na ukrajinských badatelích (J. Shchevelov, L. Masenková, M. Rjabčuk), připisuje politickou genezi.

3. *Vlastní přínos*

Za hodnotu práce můžeme považovat shromáždění v jednom textu stavu výzkumu a objasnění podstaty jazykového fenoménu. Avšak ve sféře literárněvědné analýzy autor mnoho neučinil, přičemž se obhájoval v podstatě sociolingvistickou koncepcí P. Mareše. Literární analýza je značně zjednodušená a funkcionálně se nepojí s jinými estetickými aspekty analyzovaných prozaických děl.

Autor, který se rád odvolává na názory jiných badatelů, vlastní názory formuluje velmi opatrně. V souvislosti s tím se naskytá otázka, co je hlavní tezí práce nebo jaké jsou hlavní teze, které chtěl autor obhájit. Nejde o hlavní cíl (ten je obsažen v požadavku výzkumu tzv. literárního suržyku ve vybraných dílech na pozadí suržyku jako sociálně-jazykového fenoménu), ale o soubor tezí, tedy vědeckých názorů, které pak autor tím či oním způsobem chce ověřit, a tím získat hodnotu, kterou připojí ke stavu výzkumu. Autor se především soustřeďuje na představující činnosti (v první části), pak zkoumá fungování suržyku ve vybraných dílech v souladu s linií vyznačenou P. Marešem. Odůvodňuje tedy správnost koncepce pražského jazykovědce a v souvislosti s tím se vyhýbá vlastním odlišným tezím, které se týkají estetického aspektu.

Hodnotou práce je: a) zobecnění suržyku jako důležitého fenoménu v široce chápané ukrajinské kultuře a v pohraničních oblastech ve Východní Evropě; b) shromáždění údajů o stavu výzkumu; c) umístění literárního suržyku ve zvolené skupině prozaických děl; d) představení funkce suržyku ve struktuře konkrétních literárních děl.

Autor se při uvádění příkladů mohl pokusit o úvodní typologii funkce suržyku nejen v dílech samých. Jde o odpověď na otázku, jakou funkci plní vybraná díla obsahující rozmanité příklady suržyku v dnešní ukrajinské literatuře. Základem finálního uspořádání jevu by měla být typologie uměleckých funkcí, která by vykročila za všeobecně uznávanou funkci stigmatizování nebo exotizování prezentované postavy nebo lokálního společenství. Prvky takového záměru vidíme v „Závěru“ práce, avšak Mgr. Sevruk tuto možnost využil jen zčásti.

III. Závěr

Moji hlavní pochybnost, kterou přináší práce Mgr. Sevruka, vzbuzuje chápání suržyku (a tím i jeho uživatelů) jako jevu horšího, vzniklého v důsledku historického, protiukrajinského spiknutí. Mám dojem, že takovému názoru podléhá také autor zde hodnocené práce. Není v tom osamocen. Najdůležitější badatelka suržyku, Ludmyla Masenko, píše dokonce o „lingvocidě“, navazujíc na slovo „genocida“, tedy zničení národa nebo etnické skupiny. Co by řekla tato badatelka na jev zániku jazyků v Latinské Americe nebo v Asii? Dále zajít už nelze! Na Ukrajině k tak extrémnímu procesu nedošlo, i když značné omezení ve vývoji nepochybně vyplývá ze zločinné politiky komunistů, včetně rodilých ukrajinských. Na druhou stranu je známo, že mísení jazyků a kultur, dokonce zánik některých, není vynálezem ďábla zabaleného do rudé vlajky. Jazyky mizely, mizí a budou mizet. Rodí se také nové. Kultury zanikají nejen v důsledku politických kataklyzmat. Žádný z takových scénářů dnes ukrajinštině jako jazyku, který přečkal nejednu historickou bouři, nehrozí. Nepřátelé suržyku, jehož existence je chápána jako smrtelné ohrožení jedné ukrajinské jazykové normy v mnohaetnickém státu, chápou jeho uživatele jako národní odpadlíky. Přitom je dávno známo, že používání výhradně etnocentrických a puristických kritérií vede k zpolitizování jazykové otázky. Nevyvaroval se toho ani Mgr. Sevruk, jenž v suržyku vidí výhradně destruktivní vliv ruského impéria. Zatímco lidé hovoří tak, jak lze nejjednodušeji, protože žijí tam, kde žijí, přitom žijí v určitých podmínkách, na které mnohdy nemají vliv. Je těžko je hanobit za to, že nevidí výhodu v řeči, jakou jim nařizuje ukrajinský (nebo ruský) „Pravopy(i)s“, takže vybírají střední cestu. Přítomnost suržyku je problémem pro ukrajinské puristy a některé politiky národovecké orientace, avšak měla by být rájem pro filology, literární vědce a samozřejmě spisovatele. Zavrhování jazykového rozrůznění, vytvořeného

dokonce odborníky, vzbuzuje obavy, že pod povrchem ukrajinského kulturního postmodernismu jsou schována traumata a resentimenty, které se nepovedlo rozptýlit v průběhu uplynulých sedmadvaceti let nezávislosti.

Mnoho odborníků a občanů, pro něž ukrajinskost znamená bezvýhradné užívání jedné jazykové normy a jedné tradice, napadá existenci suržyku jako jevu kazícího národní, samozřejmě v tomto ohledu lepší variantu kultury. Stále je však třeba mít na paměti, že dnešní literatura žije z neustálého překračování všech norem, tradic a zvyklostí, že zásadní vlastností současného literárního myšlení je subverzivita a překračování dogmat, útoky na purismus. Pokud přijmeme tento zjevně banální názor, povšimneme si, že před ukrajinskou literaturou vystupují problémy, na které metoda užitá v práci A. Sevruka a také v jiných, podobných dílech odborného charakteru, neposkytuje plnou odpověď. Nepokládám autorovi odlišné otázky, avšak počítám s tím, že bude chtít během obhajoby odpovědět na problémy, které zde formuluji.

Práce A. Sevruka splňuje kritéria, která umožňují, abychom ji považovali za hodnotné vědecké dílo (byť není prosté povrchnosti a omylů). Kromě toho provokuje k diskusi, domnívám se, že vášnivě, protože autor se dotýká velmi důležitého a aktuálního tématu. Tento aspekt nepochybně zvyšuje hodnotu práce.

Předložená disertační práce splňuje požadavky kladené na disertační práci, a proto ji doporučuji k obhajobě a předběžně ji klasifikuji jako *prospěla*.

30. 6. 2018

Prof. dr hab. Bogusław Bakuła

